

Een beetje als George Orwell

In haar prachtige en voortsnellende biografie van **Jef Last** (1898-1972) schetst Rudi Wester het avontuurlijke leven van de schrijver en durfal.

Rudi Wester

Omdat hij nu eenmaal dwars van aard was, brak Jef Last al jong met zijn keurige Haagse milieu. Hij studeerde Chinees in Leiden, maar koos voor het schrijverschap en wilde voor en over arbeiders schrijven. Hij was eerder vooruitstrevend dan links, sprak een dozijn talen, was bevriend met grote Franse schrijvers als André Gide en André Malraux, maar ook met Soekarno, de eerste president van Indonesië, PvdA-leider Willem Drees, de latere West-Duitse kanselier Willy Brandt en schrijver Bertolt Brecht. In zijn leven weerspiegelt zich de twintigste eeuw.

Rusteloos was hij steeds op reis. Naar Rusland, Spanje, Scandinavië, Indonesië, China en Japan. Altijd daar waar het gebeurde. Hij had een vrouw, oprichter van Circus Elleboog, die het allemaal goed vond. Hij schreef meer dan honderd boeken, maar leefde veelal in armoede. Inmiddels vrijwel vergeten, maar in zijn tijd nationaal en internationaal bekend door zijn werk, lezingen en optredens, later ook voor televisie.

Het heeft zijn biograaf Rudi Wester een paar decennia gekost, maar eindelijk heeft ze de puzzel van deze ietwat goedgegelovige duivelskunstenaar gelegd. Op deze pagina's enkele fragmenten uit haar biografie *Bestaat er een raarder leven dan het mijne?* Ze gaan over zijn reis met André Gide (1869-1951) door de Sovjet-Unie in de zomer van 1936. En over zijn rol in de verraderlijke Spaanse Burgeroorlog (1936-1939), waar hij het schopte tot kapitein van het Spaanse Volksleger. Zijn boek over die tijd, *De Spaanse Tragedie*, is vergeleken met *Homage to Catalonia* van George Orwell.

De redactie

Rudi Wester
(1943)

studeerde Franse taal- en letterkunde en was onder meer directeur van het Instituut Néerlandais in Parijs, en tevens cultureel attaché aan de Nederlandse ambassade aldaar.

Het werd een rampzalige reis, in alle opzichten. Jef Last had, naïef als hij was, gedacht zijn vriend André Gide in alle rust 'zijn' Moskou te kunnen laten zien dat hij in 1932 zo goed had leren kennen. Maar door alle publiciteit rond het bezoek was daar geen sprake van. Hun reisleider Kolzow verontschuldigde zich bij Gide [die het vervelend vond overal met champagne en langdurige diners te worden ontvangen]: 'Wij hebben te maken met een spontaan enthousiasme van de bevolking, die in uw bezoek een symbool ziet van de Frans-Russische vriendschap.'

Jef ontdekte dat vrijwel alle vrienden die hij in Moskou bij de Schrijversclub had gemaakt, waren verdwenen zonder dat iemand wist wat er met hen was gebeurd. Hij róók nu de onmiskenbare sfeer van paranoia.

Niettemin vertroebelden zijn nog steeds aanwezige geloof in de heilstaat Rusland, zijn sentimentele inborst en gebrek aan mensenkennis zijn blik in hoge mate. Gide zag alles duidelijker en scherper. Toen het gezelschap een inrichting voor heropvoeding van misdadige jeugd in Bolsjewo, vlak bij Moskou, bezocht en Last diep ontroerd was door de biecht van een dertigjarige misdadiger dat hij door de GPOE (de Russische geheime dienst) weer op het rechte pad was gebracht, zei Gide later tegen Last: 'Maar beste jongen, begrijp je dan niet dat het helemaal Leger des Heils was? Hij heeft deze biecht al zo vaak herhaald dat hij haar uit het hoofd kent als een acteur die zijn rol opzegt. Het enige ogenblik dat ik hem aardig vond, was toen je kon merken met welk plezier hij zich zijn misdaden herinnerde!'

Gide wilde absoluut naar Gory in Georgië. Dat was namelijk de geboorteplaats van Stalin en het leek Gide een aardige attentie hem vanuit het postkantoor een be-

Jef Last, in 1928 geschilderd door Piet Begeer

danktelegram te sturen. De aanhef 'Kameraad Stalin' werd onmiddellijk van tafel geveegd door hun gids en waakhond Bola. 'Leider der volkeren' moest het zijn, de erenaam die partijgenoten hem gaven. 'Maar ik ben geen partijgenoot,' protesteerde Gide, 'en ik kan onmogelijk geloven dat Stalin prijs stelt op zo'n vleierij.' 'Stalin haat vleierij,' antwoordde Bola, 'maar hij zal het zeker appreciëren wanneer u hem op de wijze aanspreekt die hij van zijn vrienden gewoon is.' Er werd geen telegram naar Stalin verstuurd.

Verder gingen ze, in de gloeiende hitte. Het was een buitengewoon vermoeiende reis voor de toch al 67-jarige Gide. Ook hadden ze geconstateerd dat die spandoeken [waarmee ze overal werden verwelkomd] trucages waren. Tijdens hun rustpauzes werden ze fluks naar de volgende pleisterplek getransporteerd zodat ze telkens met dezelfde doeken werden onthaald.

Iedereen had er nu schoon genoeg van

'Ik zit tussen Gide en de kameraden als tussen hamer en aambeeld'

collectie Linaartmuseum

Rudi Wester
Jef Last (1898-1972). Bestaat er een raarder leven dan het mijne?
Prometheus, 565 pagina's, € 34,99

en wilde de reis afbreken om via Turkije naar Frankrijk terug te keren. Het werd hun niet toegestaan. Dan maar weer verder, met de moed der wanhoop. Jef Last zat in een steeds moeilijker parket. 'Lieve Ida,' schreef hij aan zijn vrouw, 'ik heb ontzettend veel verdriet. Ik zit tussen Gide en de kameraden als tussen hamer en aambeeld. Ik heb het gevoel dat we een groot tragisch misverstand beleven en ik kan het niet oplossen.'

Aangekomen in Soechoem ontplofte Gide maar weer eens toen ze in een aparte villa buiten de stad moesten logeren in plaats van in een gewoon hotel, zoals beloofd. Maar wéér moest hij bakzeil halen. Per telegram had Stalin deze villa, zijn eigen villa, ter beschikking gesteld. Gide baalde, Jef genoot. Vooral van de overdadige maaltijd: 'Ik herinner me o.a. een gebraden speenvarken met lichtgevende elektrische lampjes als ogen, dat door lakeien in fluwelen pofbroek en met witte kousen op een zilveren schaal werd opgediend.'

Last had in elk geval zijn gevoel voor het absurde in die overdaad niet verloren. Maar van twee mensen met wie Gide tijdens zijn verblijf in die villa sprak, een Russische architect en een Georgische partijsecretaris, hoorde hij achteraf dat ze enkele weken daarna waren opgepakt en geliquideerd.

Last voelde zich inmiddels steeds onrustiger door de berichten uit Spanje: 'Ik had zeer sterk het gevoel dat deze burgeroorlog zou beslissen over het lot van Europa en dat de uiteindelijke afrekening tussen fascisme en democratie voor de deur stond.'

Ook Eugène Dabit [de schilder en schrijver van *L'Hôtel du Nord* die eveneens Gide vergezelde] werd steeds ongelukkiger. 'Hij is tot het laatst toe de gewone Parijse jongen gebleven, die in het hele pompeuze eerbetoen dat men ons in de Sovjet-Unie beeweet, alleen maar een vervelende poppenkast kon zien.' Hadden hun 'bewakers' Bola en Kolzow iets vermoed van

zijn negatieve gevoelens over de Sovjet-Unie? Toen Dabit van een bezoek aan een internationaal pionierskamp terugkwam, voelde hij zich niet goed en de volgende dag bleek hij zwaar ziek te zijn.

Jef bleef achter bij Dabit omdat hij de enige was die Russisch sprak. De volgende ochtend werd hij gerustgesteld door de arts, met de woorden dat Dabit een goede nacht had gehad en dat ook hij rustig kon vertrekken.

In Moskou wachtte hem nog het voorschot voor de vertaling in het Russisch van [zijn roman] *Zuiderzee*: 8.000 roebel. Omdat hij dat geld niet mocht meenemen, deed hij nog snel wat inkopen: 'Een gevoerde leren jas, die mij later in Spanje van groot nut is geweest, 1.000 roebel. Een aktetas, 500 roebel. Een paar schoenen, 200 roebel. Een Russische Leica, 2.000 roebel en een postzegelverzameling voor 500 roebel.'

Maar ook Last voelde zich nu doodongelukkig. Ook hij wilde weg, was zelfs panisch. Hij herinnerde zich later niet meer wanneer hij precies het bericht van de dood van Dabit had gekregen. Hoogstwaarschijnlijk was hij, 37 jaar oud, vergiftigd.

Toen André Gide, Jef Last [en de andere reisgenoten] half augustus 1936 uit Moskou vertrokken, werd er geen *Marseillaise* meer gespeeld en niet met vlaggen gewaaid. Het was voorgoed over en uit met de liefde van Gide voor de Sovjet-Unie, en omgekeerd. Jef Last was nog niet zo ver. Maar de twijfel die hij al had gevoeld, werd sterker en sterker. Later zou hij erover zeggen: 'In '36 had ik er eigenlijk al genoeg van. Rusland was een diepe teleurstelling voor me geweest. Maar hoe gaat dat dan? Je houdt jezelf nog voor: Rusland is nog maar in een overgangperiode. Ik verwachtte een nieuwe ontwikkeling in het communisme door de Spaanse Burgeroorlog.'

Gide zou in 1936 zijn kritische boek *Retour de l'U.R.S.S.* publiceren, wat hem de eeuwige vijandschap van de communisten bezorgde. Ook Last was daardoor 'verdacht'.

Teleurgesteld door wat hij in de Sovjet-Unie had gezien, dacht Last dat er in Spanje een nieuwe haard van volksverzet was ontstaan die het streven naar een wereldrevolutie van arbeiders positief zou kunnen beïnvloeden. Ook was hij bang dat deze eerste krachtmeting met de fascistische op een wereldoorlog zou kunnen uitdraaien als zij in Spanje zouden winnen. Volgens hem moest hij dus naar Spanje.

Na vanaf september 1936 in Spanje te hebben gevochten, bracht hij enige tijd in Nederland door bij zijn gezin om daarna weer naar Spanje te vertrekken.

Toen Last op 26 januari 1937 in Madrid aankwam trof hij een andere situatie aan dan een maand ervoor. Het Volksleger was gereorganiseerd in kleinere brigades, de *milicias* waren beter gekleed en bewa-

'Ja, ik ben trots op mijn compagnie, trots en gelukkig'

pend en de loopgraven professioneler aangelegd.

Een meevaller was dat hij weer het bevel kreeg over zijn geliefde Vierde Compagnie: 'Ja, ik ben trots op mijn compagnie, trots en gelukkig. Ze is mijn werk, ze is mij meer waard dan een van de boeken

die ik ooit heb geschreven. Ze is niet slechts een militaire eenheid die er zijn mag, ze is een gemeenschap van vrienden, een klein stukje, reeds thans verwezenlijkt, van het socialisme waarvoor ik heb geleefd.' Hij genoot van zijn stevig gedrilde en trouwe kameraden. 'Je moet zo'n troep maar eens zien die uitrukt! Zingend over de hele mars, goed gekleed, met rode vlaggen aan hun geweren, je zou denken dat het naar een feest ging. [...] Na een half jaar strijd, na koude, honger, bombardementen, geen spoor van inzinking, geen défaitisme, geen vermoeidheid.'

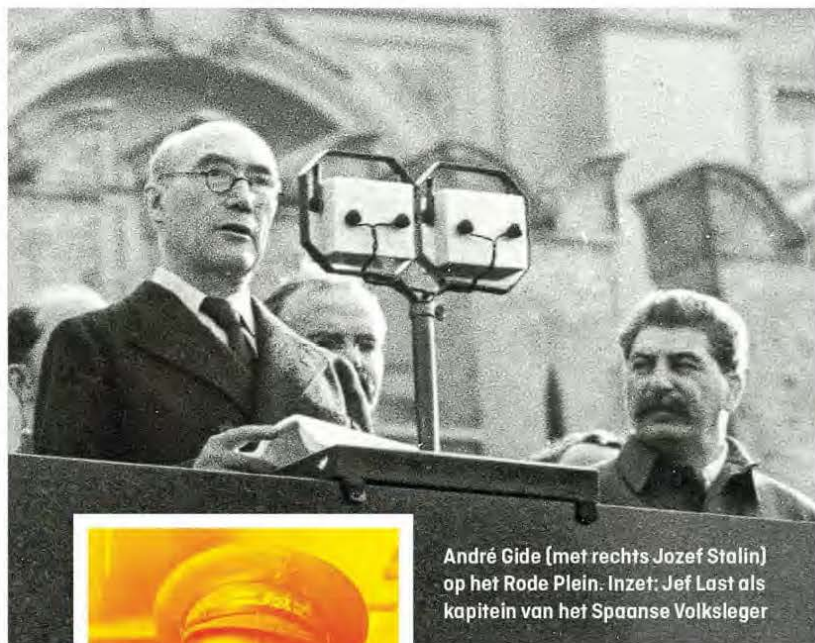
Zo nu en dan mocht hij voor een paar uurtjes of een paar dagen op verlof naar Madrid. Stoer paradeerde hij er in zijn loodzware gevoerde leren jas die hij uit Moskou had meegenomen, holster op de heup. Maar ook kweet hij zich van zijn taak als begeesterd spreker. Toen de belangrijke stad Málaga in de handen van de nationalistische was gevallen, stak hij zijn luisteraars tijdens een toespraak voor de Spaanse radio op 1 maart 1937 een hart onder de riem: 'Wij weten dat deze strijd er een is van lange adem. *No pasaran*: ze zullen er niet doorkomen, welke offers het ook mag kosten.' Eveneens vertelde hij over de jonge Felix uit zijn compagnie die, nadat zijn hele familie, vader, moeder en elf kinderen met één enkele bom was gedood, uit woede opgeleid wilde worden tot *dynamitero*.

Dit was Jef Last op zijn best: gepassioneerd, bevlogen voor de strijd, met oog voor het menselijke detail en voor de verhalen van de gewone man, met een groot vertrouwen in de jeugd. Tevens zweeptte hij voor de Nederlandse radio zijn landgenoten op om méér te doen voor Spanje, om méér geld en goederen te sturen. Of desnoods zelf te komen, ook al was het verboden: 'Hier aan het front staan uw makkers, hun strijd is uw strijd, hun overwinning zal uw overwinning zijn, zoals hun nederlaag uw nederlaag zal zijn.'

Alleen al vanwege deze opruiende toespraken hielden de toenmalige Nederlandse veiligheidsdiensten Jef Last in de gaten en wilden ze hem oppakken bij het oversteken van de grens. Veel ernstiger en gevaarlijker voor Last bleken echter de stalinistische communisten te zijn. In het diepste geheim werden veelvuldig aantekeningen over hem gemaakt, die zowel naar de communistische partij in Nederland als die in de Sovjet-Unie gingen. Opmerkelijk ook was dat de felle communist Gerard Vanter, de vader van Gerard en Karel van het Reve, ergens begin 1937 naar Madrid werd gestuurd om onder meer als censor de brieven van Jef Last door te vlooiën. Zoon Karel [die verliefd was op Lasts dochter] was nog steeds kind aan huis bij de fami-

Veel ernstiger en gevaarlijker voor Last bleken stalinistische communisten te zijn

André Gide (met rechts Jozef Stalin) op het Rode Plein. Inzet: Jef Last als kapitein van het Spaanse Volksleger

Ondanks de afschuwelijke oorlog wilde Jef er altijd zo goed mogelijk uitzien

lie Last in Amsterdam en berichtte hun opgewekt dat zijn vader een brief van Jef had gelezen. Wel moesten de Lasten gemelijk lachen dat Karels vader, die na een week in Madrid keurig naar Valencia was doorgereisd, zijn gezin een telegram had gestuurd dat hij daar 'veilig was aangekomen', alsof hij had meegevochten en net aan het front ontsnapt was.

De enige lichtpuntjes voor Last waren zo nu en dan zijn verlofdagen in Madrid. Zo schafte hij zich op 11 maart 1937 'het nieuwe uniform' aan 'dat nu voor officieren verplicht is gesteld'. Ondanks de afschuwelijke oorlog was Jef er nog altijd op gesteld er zo goed mogelijk en passend bij zijn status uit te zien. Op 28 maart was hij zelfs vier volle dagen in Madrid en ging hij 's avonds eten in hotel Gran Vía. 'Hier komen de buitenlanders samen, journalisten, geleerden, cineasten, vliegers, vaak ook officieren en manschappen van het internationale bataljon. Voor ons die van het front komen, betekent het de verbinding met de buitenwereld, het laatste nieuws uit Amerika, Frankrijk en Engeland. Ik vind er [Ernest Hemingway, [Joris] Ivens en besef weer eens met trots hoe de beste kunstenaars en intellectuelen in deze dagen naar Madrid komen om, met gevaar voor hun leven, van de solidariteit met onze zaak te getuigen.'

In de lift van hotel Gran Vía gaan Last en Hemingway met elkaar op de vuist. 'We hadden nogal wat wijn gedronken en Hemingway deed erg vervelend tegen een dokter, een heel aardige man. Ik trok partij voor die man en dat werd boksen. Gelukkig was de lift gauw beneden

en daar werden we door Spaanse kameraden uit elkaar gehaald. Hemingway was een reus van een vent.'

Meer plezier beleefde Jef aan het weerzien met zijn oude kameraad Joris Ivens, met wie hij immers zijn eerste film *Branding* had gemaakt. 'Terwijl Ivens spreekt kijk ik hem aan, hij is nog altijd dezelfde enthousiaste, bijna jongensachtige goede makker van vroeger.' Samen met zijn vaste cameraman Johnny Fernhout filmde Ivens twee maanden lang de verschrikkingen aan het front voor wat later een van zijn bekendste documentaires zou worden, *The Spanish Earth*. Het waren, zo bleek achteraf, de laatste weken waarin Jef nog enigszins ongestoord met zijn oude kameraden kon spreken.

De strijd op het slagveld werd heviger en, zo mogelijk, nog gruwelijker. Op 25 april 1937 bombardeerden Duitse en Italiaanse vliegtuigen het stadje Guernica in Baskenland, voor eeuwig in het geheugen gegrift door het meesterwerk van Picasso. Half mei werd de inmiddels 39-jarige Jef Last bevorderd tot kapitein en streed hij nog ruim een maand dapper door aan het front van Las Rosas. Inmiddels was de felle kou overgegaan in Sahara-hitte, wat hem voor enkele dagen in het ziekenhuis deed belanden.

Toen begon de klad te komen in zijn tot nu toe vlekkeloos verlopen militaire carrière. Niet door de gevechten zelf, maar door de intriges van de stalinistische Sovjet-infiltranten in de republikeinse milities. Iedereen die maar enigszins twijfelde aan de goede bedoelingen van Stalin, werd in de tang genomen en zwartgemaakt als trotskist. Of gewoonweg gefusilleerd.

Jef had nog steeds niets door, en als hij het wel vermoedde, kon hij er niets over zeggen want zijn post, behalve waarschijnlijk zijn brieven aan Ida, werd gecensureerd. Aan haar schrijft hij in juli 1937 uit de loopgraven. 'Gelukkig ben ik niet bang. Noch voor de kogels aan het front, noch voor die welke van achteren zouden kunnen komen.'

Het eerste incident werd veroorzaakt door zijn achterdochtige commandant Manolo. Deze verdacht hem ervan zijn orders gesaboteerd te hebben, liet hem arresteren en rukte hem woedend de rangtekens van kapitein van het lijf; hij werd achtergelaten in een tent, met op tafel een pistool 'dat men met typische Spaanse achtereendoelzaamheid was vergeten', in de verwachting dat hij zichzelf uit wanhoop overhoop zou schieten.

Overduidelijk gealarmeerd kwamen van Franse kant zijn vrienden Gide en Malraux in het geweer. De Sovjet-communisten sprongen wel erg losjes met de kogel om. Zo'n lot moest Jef niet treffen, vonden zijn vrienden. Als toppunt van geluk kreeg hij geheel onverwachts de verlangde toestemming om af te reizen naar Noorwegen. Er moest wel wat tegenover staan, want tegelijk kreeg hij de order om als transportcommandant een groep van dertig oorlogsinvaliden naar Parijs te begeleiden. Op het officiële document van 5 november 1937 stond dat kapitein Jef Last 'toestemming' had van de 'Communistische Partij' naar Amsterdam terug te keren.